

Vznik a vývoj rodiny a její funkce v socialistické společnosti

JAROSLAVA BAUEROVÁ
Vysoká škola ekonomická, Praha

Rodina a její proměny

Rodina je zpravidla charakterizována jako buňka [malá sociální skupina] společnosti, jako nejdůležitější forma organizace soukromého života, založená na manželském svazku a příbuzenských vztazích, tj. vztazích mezi mužem a ženou, rodiči a dětmi, sourozenci a ostatními příbuznými, kteří společně žijí a hospodaří [Filozofický slovník 1976 : 104].

Přes svou zdánlivou neměnnost zavedené sociální instituce společnosti prošla v průběhu dějin významným vývojem. Změny, k nimž docházelo, týkají se jak její struktury, tj. velikosti a jejího složení, tak sociálních funkcí, působu života jejích členů, rodinných zvyků a jiných stránek její existence a fungování.

Problematicke rodiny a postavení jejích jednotlivých členů, zejména ženy, vývojovým fázím rodiny a rozboru její struktury věnovali velkou pozornost klasikové marxismu-leninismu, zvláště B. Engels. V době vzniku a vytváření vědeckého světového názoru bylo třeba teoreticky začlenit rodinu do celkového společenského rámce, ukázat její skutečný význam i úlohu a odkázat do patřičných mezí balast náboženských a měšťáckých představ. „Až do počátku šedesátých let minulého století“, říká Engels v předmluvě ke čtvrtému vydání knihy *Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu* z roku 1891, „nebylo o dějinách rodiny ani řeči. Historická věda byla na tomto poli ještě úplně pod vlivem pěti knih Mojžíšových. Patriarchální forma rodiny, která je v nich líčena podrobněji než kdekoli jinde, byla nejen bez okolů pokládána za nejstarší formu rodiny, nýbrž byla také — po vypuštění mnohoženství — ztotožňována s dnešní měšťáckou rodinou, jakoby vlastně rodina vůbec neprošla žádným dějinným vývojem; nanejvýš se připouštělo, že snad v pravěku bylo období neomezeného pohlavního styku“ [Marx, Engels 1950: 177].

Podřízené postavení ženy v antické, středověké a po ní v měšťácké rodině se považovalo za přirozené a věčné, neboť bylo určeno božskými zákony.

Avšak jak rodina, tak její struktura a funkce měly v minulosti zcela jinou podobu, než jak ji předkládala měšťácká věda. Rouška skrývající tajemství společenského uspořádání dřívějších společností se postupně — i když s velkými potížemi a s mnoha omyly — odhalovala. Přispěli k tomu zejména J. J. Bachofen a L. H. Morgan, jejichž poznatky, na něž navázal Engels, vedly k tomu, že se z mýtů a nevědeckých představ začal vynořovat pravdivý obraz uspořádání prehistorických společností a tím i rodiny. Engels o tom říká: „Dějiny rodiny se datují od roku 1861, kdy vyšla Bachofenova kniha *Mateřské právo*“ [Marx, Engels 1950: 178]. V knize *Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu* [188] Engels nejen shrnul dosavadní vědecké poznatky o rodině: dialektickomaterialistická metoda mu umožnila odstranit z pohledu na rodinu a její minulost idealistický nános a vytvořit ucelené, objektivní pravdě odpovídající moderní pojetí.

Klasikové marxismu-leninismu dokázali, že rodina není ani bohem danou jednotkou, ani nahodilým svazkem individuí, která se na základě mravních norem sdružují v rodiny, že rodina není určující pro charakter společnosti, jak se dosud tradovalo, ale naopak, že charakter společnosti určuje formu a uspořádání rodiny. Dokázali, že rodina je jevem historickým, jehož základem je v každé etapě vývoje společnosti souhrn daných výrobních poměrů, společensko-ekonomická formace. Lidé nezačali vytvářet různé rodinné pospolitosti z nahodilé individuální libovůle. Základem vzniku rodiny a jejích různých forem je *materiální bytí* lidí. Rodina nevzniká, jak například tvrdí buržoazní biologická teorie, pouze jako důsledek biologické determinovanosti lidí. Je odrazem, projevem určitého způsobu spolupráce při reprodukci života v celé jeho šíři.

Historicko-materialistický přístup k analýze rodiny se týká i rodiny monogamní, která je výsledkem dlouhého dějinného vývoje. Předcházela jí rodina pokrevních příbuzných, rodina punaluánská a rodina párová. V párové rodině, přímé předchůdkyni monogamní rodiny, již žili spolu jen jeden muž a jedna žena. Byl to však ještě svazek, který bylo možné rozvázat a děti náležely, jako v dřívějších formách rodiny, matce. Párová rodina nevyžadovala ještě vlastní domácnost. I nadále žily tyto rodiny v jedné komunistické domácnosti, zděděné z dřívější doby.

Tento vývoj utrpěl významnou trhlinu vyvolanou další dělbou práce a hromaděním bohatství. Chov dobytka, zpracování kovů a orba vedly k tomu, že na středním a nejvyšším stupni barbarství nashromážděné bohatství začalo postupně přecházet do soukromých rukou. Muž, který v rodině obstarával potravu a měl k tomu i potřebné pracovní prostředky, se zákonitě stával majitelem tohoto nového bohatství a později i otroků a nabýval tak stále významnějšího postavení i v rodině. Vznikl ekonomický základ požadavku zaměnit dosavadní právo po přeslici právem po meči, neboť soukromý majetek bylo třeba chránit, měl zůstat v rodině a měl jej užívat a rozmnožovat přímý a *jistý* potomek muže, nikoli pouze domnělý. Tak vznikla monogamní rodina, jejíž existence je bezprostředně spojena se vznikem soukromého vlastnictví a s pádem matriarchátu. „Byla první formou rodiny, která nebyla založena na podmínkách přirozených, nýbrž na podmínkách hospodářských, totiž na vítězství soukromého vlastnictví nad původním, přirozeně se vyvinuvším vlastnictvím společným. Vláda muže v rodině a plození dětí, které měly být jen jeho vlastními dětmi a které byly určeny za dědice jeho bohatství, to a nic jiného byly výhradní účely monogamního manželství...“, říká Engels [Marx, Engels, 1967: 98].

Přes zvláštnosti vývoje monogamní rodiny v jednotlivých dějinných etapách a společnostech, přesto, že historie zaznamenala ve svém průběhu přísnější i tvrdší postoj k ženě a dětem v této rodině, pro monogamní rodiny vládnoucích tříd zůstávají ony příčiny, které tuto formu rodiny uvedly v život, stále stejně aktuální. I moderní měšťácká monogamní rodina se vyznačuje ekonomickou a morální nadvládou muže, porobou ženy a dětí a právním posvěcením této nadvlády. Zároveň však v buržoazní společnosti prodělává monogamní rodina významné kvalitativní změny. Soukromé vlastnictví výrobních prostředků a hromadění majetku v rukou buržoazie na jedné straně a zbídačování širokých lidových mas na straně druhé vedou k tomu, že po dlouhé dějinné odmlce vznikají rodiny, které nemají žádné soukromé vlastnictví, a tedy nemají ani zájem na jeho zachování a dědění. V proletářských rodinách chybí nejdůležitější základ klasické monogamie — vlastnictví, pro něž byla vytvořena. V těchto rodinách se mění i postavení obou manželů, a tak máme co činit s monogamií ji-

něho druhu, než byla původní. Tento proces historicky započal s první průmyslovou revolucí a je vlastním procesem demokratizace rodiny, kdy se zásadně začaly měnit vztahy mezi mužem a ženou a postavení ženy a dětí v rodině. Proletarizací a později vtažením ženy a dětí do námezdní práce v podstatě zanikla středověká patriarchální rodina s výsadním postavením muže. „Jakkoli hrozným a odporným se jeví rozklad staré rodiny za kapitalistického systému, přesto velký průmysl tím, že přisuzuje rozhodující úlohu ve společensky organizovaném výrobním procesu mimo obvod domácnosti ženám, mladistvým a dětem obojího pohlaví, vytváří ekonomickou základnu pro vyšší formu rodiny a poměru mezi oběma pohlavími“, říká K. Marx [Marx 1953: 519, 520].

Změněné hospodářské postavení muže, ale i ženy, tedy zákonitě ovlivnilo i vztahy mezi manžely. Finanční nezávislost ženy, rozšíření jejího obzoru, zkušenosti ze světa práce měnily strukturu vnitrorodinných vztahů. Muž již nemohl ve vztahu k ženě, pracující stejně jako on v námezdním poměru, zachovávat a uplatňovat nadřazený postoj v plném rozsahu jako dříve.

Tato situace trvá v poněkud změněné podobě v moderních buržoazních společnostech dodnes. Ve vyspělých kapitalistických zemích došlo zejména po druhé světové válce k růstu zaměstnanosti a vzdělanosti žen, což jsou nejvýznamnější kroky vedoucí k určité demokratizaci rodiny. Přesto však je ve většině těchto zemí považován za hlavu rodiny muž a v buržoazním rodinném právu se ještě často tato skutečnost odráží. Ženě se vyhrazuje prostor v domácnosti, při výchově dětí, v citovém, etickém a estetickém zajištění rodiny, žena má podporovat kariéru muže a úspěšnost dětí. Avšak pokud jde o svět práce, pak ji buď z něho zcela vylučuje, nebo jí v něm uvolňuje jen nepatrné místo.

Tak nacházíme ve vyspělých buržoazních společnostech dvojí druh monogamie. V majetných rodinách se uchovává ona „klasická“ monogamie, jejímž základem je soukromé vlastnictví. Druhý typ monogamie představují rodiny, v nichž soukromé vlastnictví neexistuje a kde převažují demokratické, rovnoprávné vztahy mezi manželskými partnery. Jsou to především dělnické rodiny a rodiny ostatních vykořisťovaných v kapitalistické společnosti, které jsou ovšem monogamiemi, jak říká Engels, pouze v etymologickém slova smyslu. Demokratizace vztahů v těchto „neklasických“ monogamiích je však většinou nedůsledná, poznamenaná silnými stopami buržoazního názoru na ženu.

Vyšší typ monogamní rodiny „neklasického typu“ vznikl v socialistické společnosti. Jeho základem je společenské vlastnictví výrobních prostředků a uzákonění důsledné rovnoprávnosti ženy s mužem. Odstraněním soukromého vlastnictví a nemožností jeho dědění byly v praxi zlikvidovány základy klasické monogamie. Vedle toho však na prohlubování procesu demokratizace rodiny působí řada dalších faktorů. Na prvním místě je to *zaměstnanost žen* (v ČSSR 45,3 % z celkového počtu ekonomicky aktivního obyvatelstva), jako báze jejich ekonomické nezávislosti. Tato nezávislost je významně podporována sociální a populační politikou socialistického státu.

Jiným významným faktorem demokratizace rodinných vztahů je *růst vzdělanosti žen*. Přibližně každá druhá dívka odchází u nás po ukončení základního vzdělání studovat, takže v mladších věkových ročnících mají ženy častěji ukončené středoškolské vzdělání než muži. Na vysokých školách studuje 41 % žen. Mezi odborníky se středním vzděláním převažují ženy a počet odborníků s vysokoškolským vzděláním rychle vzrůstá. Významnou úlohu sehrává *ideologické* působení, které akcentuje oprávněnost rovnoprávného postavení ženy v rodině, v zaměstnání a ve veřejném životě.

Pro moderní monogamní rodinu v socialistické společnosti, tj. pro monogamii „neklasického“ typu, je charakteristická realizace rovnoprávného společenského, ekonomického i sociálního postavení ženy. Avšak i tato monogamie má své některé problémy.

Rozbory struktury času vynakládaného na domácnost například ukazují, že je třeba posilovat *spravedlivější rozvoj dělby práce v rodině*, neboť výchova dětí a péče o děti a domácnost zabírají zaměstnaným ženám 3–6 hodin denně. Není to jen specifikum Československa, obdobné jsou i údaje z ostatních socialistických zemí.

Ukazuje se však, že čím kvalifikovanější ženy jsou, tím méně času vynakládají na domácnost a tím častěji se jim dostává pomoci muže. Tak zatímco vysocí kvalifikované ženy vynakládají na domácnost 2,5 až 3,5 hodin denně, nekvalifikované ženy 3,5 až 5 hodin denně.

Spravedlivější dělba práce v rodině je však jen dočasným řešením. Dočasným potud, dokud převážnou část hospodyňských prací nepřevzme průmysl a služby — neboť zde je konečné řešení „druhé směny“ ženy. V současné etapě vývoje je stoupající podíl mužů na výkonu domácích prací a na nákupech pozitivní, zlepšuje postavení ženy v rodině, snižuje její pracovní vypětí a umožňuje, aby narůstal její podíl na výchově dětí a tvůrčích volnočasových aktivitách

Vedle problémů spjatých s dělbou práce v rodině se ukazuje, že z myslí lidí dosud zcela nevymizel model rodiny, v němž rozhodující, řídící úlohu sehrává muž, který má být vždy respektován, zatímco žena má v rodině postavení druhořadé. Jde o staré tradice, předávané z generace na generaci, které se v mikrosvětě rodiny houževnatě udržují a jsou velmi odolné proti novému.

Moderní monogamní rodina v socialistické společnosti má rovněž problémy se stabilitou, neboť je provázena vysokou rozvodovostí. Rozvodovost je podmíněna mnoha faktory, mimo jiné i ekonomickou samostatností ženy, sociálními jistotami, kdy žena i s malými dětmi nemá obavy zůstat s nimi sama a dobře je vychovat, neboť má významnou pomoc sociálního zabezpečení socialistického státu. Rozvod je demokratickým právem a umožňuje rozvázat nepodařené svazky. V tom je jeho pozitivní a osvobozující rys. Je však také krokem, který vede k tomu, že tisíce dětí jsou vychovávány pouze jedním rodičem, většinou matkou, a také jsou vystaveny dlouhodobým stressům podmíněným neshodami mezi rodiči.(1)

Příčiny nestability manželství jsou víceméně známé. Patří mezi ně vedle již uvedených důvodů snižující se věk snoubenců, spojený s psychickou, citovou a celkovou životní nezralostí, neochotou ke kompromisům, a jiné okolnosti. Socialistická společnost reaguje na nepříznivý společenský jev, jímž je vysoká rozvodovost zejména mladých manželství s malými dětmi, různými prostředky — například zaváděním výchovy k manželství a rodičovství na školách všech stupňů a zařizováním předmanželských a manželských poraden.

Je tedy zřejmé, že monogamní rodina v socialistické společnosti má jak kladné, tak záporné stránky. Je však třeba vidět její významné nové kvality: ve většině rodin se ve velmi krátkém historickém období, v průběhu třiceti let,

(1) V roce 1977 připadalo na 100 sňatků 27,3 rozvodu. Nejčastěji se rozváděli manželé ve věku 20–24, 25–29 a 30–34 let. Každoročně se rozvo-

dovost dotkne více než 20 tisíc nezletilých dětí, které zůstanou jen s jedním rodičem. [Statistická ročenka 1979: 101].

zásadně změnil a) vztah muže a ženy ve smyslu skutečné demokratizace vzájemných vztahů, b) vztah k dětem, které se ve většině rodin dostaly na první místo v hodnotovém žebříčku.

Společenské funkce rodiny

Rodina vždy plnila některé úkoly a vykonávala specializované činnosti zaměřené jednak na uspokojování potřeb jednotlivých členů rodiny, jednak na uspokojování potřeb společnosti. „Funkcemi rodiny tedy označujeme takové souhrn činností, kterými rodina zabezpečuje jednak uspokojování potřeb a zájmů svých členů, jednak uspokojuje potřeby a zájmy celé společnosti. Funkce rodiny mají tedy dva základní zdroje, potřeby společenské a potřeby určité specifickou té které individuální rodiny“ [Šolcová 1976: 35, 36].

Protože rodina je determinována ekonomickou základnou společnosti, způsobem společenské výroby, hospodářským a kulturním vývojem společnosti, jejím třídním uspořádáním, které ji přímo i zprostředkovaně ovlivňují a formují, nezůstávají ani funkce rodiny strnulé a neměnné. Jejich obsah se proměňuje, některé funkce ztrácejí v průběhu vývoje svůj původní význam, přetvářejí se, zužují či rozšiřují. Tento pohyb, změna jsou většinou pozvolné, často nenápadné, avšak ve vývoji společnosti neexistuje etapa, která by nezanechala stopy změn ve funkcích rodiny. Například po celá staletí byla rodina samostatnou výrobní jednotkou zabezpečující produkci vlastních výrobků materiální potřeby svých členů. V této činnosti rodiny došlo ke změně s nástupem kapitalismu, který vytvořil podmínky pro vznik rodiny, v nichž tuto výrobní činnost již nelze nebo není třeba realizovat.

Změny ve funkcích rodiny probíhají zpravidla v dlouhých dějinných úsecích, v dimenzi společensko-ekonomických formací. Některé však lze pozorovat i v kratších obdobích — ve vývojových fázích jednotlivých etap společensko-ekonomických formací a někdy i v jednotlivých fázích konkrétních rodin. Například ekonomická funkce rodiny (materiální zabezpečení jejích členů) se s dospělostí dětí výrazně mění — buď se zužuje (odcházejí-li děti z domova) nebo rozšiřuje (například tím, že do rodiny sňatkem dospělých dětí vstupují další členové, které musí rodina v té či oné míře zabezpečovat).

Funkce rodiny se zdánlivě jeví jako samostatná, vyplývající pouze ze změn ve struktuře rodiny, ze změny potřeb jejích členů, tedy pouze z jednoho zdroje — z rodiny. Bližší analýza však vždy ukáže, že různé funkce rodiny jsou utvářeny, modifikovány a podmiňovány společností jako celkem, dosaženým stupněm vývoje a třídní povahou dané společnosti. Například vysoká životní úroveň našich rodin se projevuje mimo jiné v tom, že většina z nich žije ve vlastním bytě, odděleně od prarodičů a jiných příbuzných (86 % rodin tvoří u nás rodiny dvougenerační, 14 % tvoří rodiny vícegenerační). Pro vnitřní funkce rodiny to mimo jiné znamená, že výchovnou funkci rodiny plní ve většině případů pouze rodiče sami, nikoli již jako dříve širší rodina. Celospolečenské stránky se tedy prolínají s mikrorovinou a vzájemně se ovlivňují.

V třídní antagonistické společnosti je třeba mít vždy na mysli třídní stránku, třídní příslušnost členů určité rodiny, neboť tato významná charakteristika určuje i konkrétní obsah jednotlivých funkcí rodiny. Výchovná funkce se například realizuje jinak v rodinách dělníků a v rodinách buržoazie, neboť při výchově se uplatňují jiné hodnoty a jiné sociální a etické normy, jiné vzorce chování, jiné výchovné cíle atd. Proto je třídní přístup při analýze rodinných funkcí nezastupitelný.

V buržoazní literatuře existuje řada názorů na funkce moderní monogamní rodiny. Například český buržoazní sociolog Otakar Machotka hovoří o osmi funkcích, z nichž na prvním místě jmenuje vedení domácnosti a na osmém stanovení volby povolání dětí. Renata Mayntzová (NSR) uvádí funkci výrobní, zajišťovací, náboženskou, kulturní a výchovnou [Mayntz 1955]. T. Parsons redukoval funkce rodiny na dvě: socializační a emocionální.

Ani v literatuře socialistických zemí není ve výčtu základních funkcí rodiny úplná jednota. Tak například J. Szczepański uvádí tyto funkce: rodina a) udržuje biologické trvání společnosti, b) udržuje kulturní trvání společnosti předáváním kulturního dědictví následujícím pokolením a socializací mladého pokolení, c) poskytuje dětem společenskou pozici, neboť úroveň vzdělání a jejich majetek jsou nejednou rozhodujícími faktory v životní kariéře dítěte, d) je institucí společenské kontroly zejména vůči mladému pokolení [Szczepański 1966: 110]. Obdobné členění používají i jiní polští autoři. Například Barbara Lobodzińska jen více než Szczepański akcentuje ekonomickou funkci rodiny a považuje ji za samostatnou funkci, zatímco Szczepański výživu, oblečení, bydlení apod. zahrnuje pod funkci biologickou — jako uspokojování biologických potřeb jednotlivců [Lobodzińska 1974: 75—79].

Ani mezi našimi autory není jednoty, i když se výčet funkcí rodiny v podstatě omezuje na čtyři základní funkce: funkci biologickou (biologicko-reprodukční), ekonomickou (ekonomicko-zabezpečovací), výchovnou (socializačně výchovnou) a funkci emocionální. Nejednotnost spočívá především v tom, že někteří autoři nevydělují funkci emocionální a považují ji za součást funkce výchovné, dávají funkcím poněkud jiný obsah, a konečně akcentují různé pořadí funkcí.⁽²⁾ Přes tyto rozdíly, dokumentující jen potřebu dále rozpracovávat marxistickou sociologickou teorii rodiny, je však v zásadě možné charakterizovat základní obsah funkcí dnešní socialistické rodiny.

1. Funkce biologická

Názor na význam biologické funkce rodiny není zcela jednotný. Někteří autoři ji chápou jako uspokojování sexuálního pudu a biologickou reprodukci společnosti, jiní mají proti takovému pojetí námítky. Tak například J. Máchová říká: „Pod biologickou funkcí rodiny je zahrnována funkce dávat členům rodiny podmínky pro jejich normální biologický vývoj: zejména tu jde o vzájemné erotické uspokojení mezi manžely a dále o biologickou reprodukci společnosti prostřednictvím rodiny. Biologická funkce rodiny patří tedy mezi nejdůležitější sociální funkce vůbec“ [Máchová 1970: 61]. Jiní sice biologickou funkci rodiny uznávají, ale ne bez výhrad. J. Dunovský píše: „Vzájemný vztah muže a ženy zde nachází svůj vlastní biologický smysl a nový jedinec i svoji genetickou výstavbu. Tato funkce se může uplatnit a také se uplatňuje i mimo rodinu“ [Dunovský 1976: 63—74].

Kriticky rozebírá obsah biologické funkce rodiny M. Šolcová. Poukazuje na to, že přivádět děti na svět je možné i v rámci promiskuity, a dále říká „Tvzení, že ve funkci rození dětí a uspokojování sexuálního pudu je rodina nezastupitelná, tedy neobstojí“ [Šolcová 1976: 59]. Šolcová právem kritizuje dosud

(2) Tak například J. Máchová uvádí tyto funkce rodiny v následujícím pořadí: funkce ekonomická, výchovná, biologická, emocionální [Máchová 1970: 53]. J. Jančovičová uplatňuje poněkud jiné pořadí: funkce reprodukční neboli biologická, socializační

neboli kulturní reprodukce společnosti, funkce ekonomická, funkce citová, tj. vytváření citové rovnováhy dnešního člověka [Jančovičová 1975: 98]. M. Šolcová hovoří o biologické, ekonomické a výchovné funkci rodiny [Šolcová 1976].

živou biologickou teorií rodiny, podle níž je člověk „od přírody“ určen k tomu, aby se množil v rámci rodiny, a poukazuje na základní závislost biologické funkce rodiny na charakteru společnosti a společenských vztazích.

Zajímavé a uvážlivé stanovisko zaujímá A. G. Charčev. Společnost si na každém stupni vývoje své historie vynucuje reprodukci obyvatelstva, a proto má vždy zájem na rodině jako na formě její organizace. Je tedy pro reprodukci společnosti rodina nutná? Má-li se reprodukce obyvatelstva redukovat jen na plození dětí, říká Charčev, není jí v podstatě třeba. „Avšak má-li se tato reprodukce pojímat širěji a výstižněji, tj. nejen jako fyzická, ale i duchovní obnova společnosti, nejen jako plození, ale i příslušná výchova dětí, pak se rodina stává nezbytnou“ [Charčev 1964: 110]. Charčev uznává biologickou funkci rodiny pouze ve spojitosti s funkcí výchovnou. Pro holou biologickou reprodukci není rodina nutná, je však nutná pro duchovní obnovu, pro výchovu dětí.

Z uvedených stanovisek vyplývá, že je nutné velmi pečlivě vážit obsah biologické funkce. Pro uspokojování sexuálních pudů muže a ženy, ani pro samotný akt biologického zrození dítěte není nutná. Je však východiskem pro další funkce, pro rozvoj člověka a jeho optimální zařazení do společnosti.

2. Funkce ekonomická

je další významnou funkcí rodiny, avšak o její obsah se rovněž vedou spory. Základní rozpor mezi buržoazním a marxistickým přístupem je především v tom, že většina buržoazních autorů zastává názor o odumření ekonomické funkce rodiny, o její přeměně ve funkci spotřební (Mayntzová, Schellsky, König aj.). Nesprávnost takového pojetí spočívá především v tom, že ztotožňuje ekonomickou funkci s výrobou. Východiskem je zde nesporně středověká zemědělská rodina, v níž měla výroba dominantní místo a jejíž jednotliví členové vykonávali zemědělskou a řemeslnickou činnost. Zánik výrobní činnosti a přenesení jejího obsahu na průmysl je ztotožňován se zánikem ekonomické funkce rodiny vůbec. Z toho je pak odvozována tzv. spotřební funkce, popřípadě obtíže při výchově dětí v důsledku nemožnosti „výchovy prací“, tj. přímé účasti dětí na výrobní činnosti rodiny.

Jde nesporně o zjednodušení. Především je nesprávné redukovat ekonomickou funkci rodiny jen na její výrobní stránku a opomíjet celý široký objektivní obsah této funkce jako činnosti, která zahrnuje nejen výrobu, ale i směnu, rozdělování produktů v rodině a jejich spotřebu. Výrobní činnost rodiny se v moderní společnosti jistě významně zredukovala. Rodina již nezískává prostředky k životu především tím, že je bezprostředně vyrábí, ale tím, že její práce schopní členové dostávají odměnu za vykonanou práci. Směnou finančních prostředků získává pak rodina potřebné a žádoucí předměty materiálního a kulturního charakteru, které se rozdělují podle individuálních potřeb a tužeb jednotlivých členů rodiny. K ekonomické funkci rodiny patří také nákup a vaření, úklid, péče o šaty, obuv a další práce a činnosti, které zabezpečují jednotlivé členy rodiny.

Ekonomická funkce rodiny zejména ve vztahu k dětem je významně posilována socialistickým státem. Například jen náklady na jedno dítě do 18 let, které plynou ze státních zdrojů ve formě společenské pomoci rodinám s dětmi, činí v průměru 115 200 Kčs. Dobré ekonomické zabezpečení všech členů rodiny, zejména však dětí, se považuje v naší společnosti za základní předpoklad je-

jich dalšího rozvoje. Přitom v této oblasti existují některé problémy. Především je to častá nevyváženost ekonomické funkce a funkce výchovné a emocionální, projevující se ve vysokém akcentu rodin na ekonomické zabezpečení dětí. Menší důraz se přitom nejednou klade na jejich dobrou výchovu a citovou jistotu. Tyto stránky úzce souvisejí se socialistickým způsobem života rodin, který se utváří v dlouhodobém a všestranně náročném procesu.

Činnosti vykonávané v současné době v rodinách mají dvojí charakter. Především jsou to tradiční domácí práce, včetně prací výrobního charakteru, které pohlcují značné množství času.[3]

V rodinách jsou však i jiné práce, práce tvůrčího charakteru, které socialistická a zejména komunistická společnost nechce redukovat a minimalizovat, ale naopak zmnožovat. Jde především o činnosti spojené s výchovou dětí, s vytvářením harmonických vztahů v rodině, o aktivity, které obohacují život a slouží k obnově fyzických a duševních sil člověka. Tyto činnosti nezaujímají zatím v rodinách ono místo, které jim přísluší, neboť jsou zatlačovány pracemi netvůrčího charakteru. Socialistická společnost však vytváří podmínky pro jejich rozvoj — péče o děti, jejich fyzický a duševní rozvoj má v rodinách stálou vzestupnou tendenci.

3. *Výchovná (socializační) funkce rodiny*

Na výchovnou funkci rodiny se v socialistické společnosti klade největší důraz. Je považována za nejpodstatnější ze všech rodinných funkcí a odborníci se shodují v tom, že je to funkce, v níž je rodina v podstatě nezastupitelná. Poukazují na to, že láska rodičů k dítěti, ztotožnění se s ním, individuální péče a trpělivost, zájem o rozvoj dítěte a zabezpečování jeho fyzického a duševního zdraví, projevy něžnosti, hry s dítětem atd. umožňují, aby vyrůstal po všech stránkách zdravý jedinec. Lékařské výzkumy a psychologická vyšetření se shodují v tom, že optimální vývoj osobnosti dítěte a jeho úspěšná socializace jsou v přímé závislosti na individuální péči a lásce, které se dítěti dostalo v prvních letech života. „Proces socializace dítěte“, říká I. S. Kon, „začíná doslova v prvních minutách života. V prvních měsících a rocích se dítě intenzivně seznamuje s okolním světem, jeho psychika je nejtvárnější, a proto ztráta těchto let je prakticky nenahraditelná. Důkazem toho jsou případy dětí, které vyrůstaly mimo lidskou společnost a byly vychovány zvířaty“ [Kon 1971: 100]. [4]

Rada takových případů dokazuje, že lidské mládě se stává člověkem jen ve styku s lidmi, se sociálním prostředím. A jakákoli izolace a omezení sty-

(3) Část těchto prací již převzal průmysl a služby, ovšem značná část je nadále prováděna v rodinách. Tak jen nákup, příprava jídel a mytí nádobí představují v průměru 60 % z celkového objemu času vynakládaného ženami na domácnost. Odstranění těchto prací, jejich minimalizace, předpokládá další rozvoj společného stravování a rozvoj výroby polotovarů. Obdobně je tomu s praním prádla a úklidem — v budoucnu by je měly zcela převzít služby. V roce 1977 vypraly prádelny na jednoho obyvatele pouze 2,12 kg, což je zanedbatelné množství [Statistická ročenka 1979: 537]; přitom jsou využívány především ve městech.

(4) Snad nejznámějším příkladem je nalezení dvou děvčátek, Amaly a Kamaly (2 a 8 let), v Indii, která žila s vlky. Amala brzy zemřela, Kamala se dožila 17 let. Až do konce života se však téměř nic nenaučila — po léta užívala pouze jednoho slova — „ano“, jedla potravu ze země, vrčela a v noci vyla. Až na konci života začala „mluvit“, užívala jednoduchých zkomolených slov a začínala se chovat trochu jako lidská bytost. Psychologové poukázali i na to (například Z. Pietrasinski), že příčinou obtížného polidštění Kamaly může být i dědičné zatížení nebo nevhodnost použitých výchovných metod.

ku s lidmi, s prostředím jimi vytvořeným, vedou k nenapravitelnému poškození dítěte.

Socializace je procesem zespolečnění člověka, procesem v němž si nová jedinec aktivně osvojuje zobecněné společenské zkušenosti, kulturu — procesem, v němž dozrává jeho osobnost a v němž si nalézá vlastní cestu společenské angažovanosti. Socializací se jednatel včleňuje do složitého systému lidských činností a vztahů, aby později mohl vykonávat ekonomické, kulturní, sociální a další činnosti, které většinou svou kvalitou i kvantitou přesáhnou úroveň předchozí generace.

Výchova je pak nejdůležitějším uvědomělým prvkem záměrného působení na jedince, základem celého socializačního procesu, neboť vlivů formujících jedince živelně, je velké množství. V. Grulich k tomu říká: „Socialistický člověk je formován celým souhrnem přírodních a společenských vlivů, vnějších i vnitřních, živelných i cílevědomých, přirozených i instituconálních, náhodných a nutných atd. Přitom ne všechny působí na stejné úrovni, se stejnou účinností a ke stejnému cíli, tedy se stejnou funkcí. Těžiště celkového formování člověka spočívá ve výchově jako záměrné činnosti...“ [Grulich 1978: 77].

Socializace a výchova jsou procesy kultivace člověka. Nejde v nich o pouhé pasivní přejímání okolního světa a hodnot vytvořených lidskými generacemi, ale o aktivní účast jedince v tomto procesu. Jakou úlohu při tom sehrává rodina?

Rodina je první sociální skupinou, která učí dítě přizpůsobovat se sociálnímu životu, učí ho osvojovat si základní návyky a způsoby chování ve společnosti obvyklé. Rodiče jako první předávají dítěti vědomosti a znalosti nutné pro uplatnění v rodině, v dětském kolektivu, ve škole a později v životě. Tato výchova začíná ihned po narození. Pravidelné podávání potravy, udržování čistoty, mluvení na dítě, to jsou první „výchovné lekce“, které malé dítě dostává. S věkem stoupají požadavky kladené na dítě a jejich dobré plnění se odměňuje, neplnění naopak trestá. Zkušenost ukázala, že při dobré výchově je nejlepší odměnou pochvala, uznání, naopak trestem je odepření pochvaly a vyslovení nespokojenosti. Účinnost těchto výchovných prostředků je v rodině dána právě silnou citovou vazbou dítě-rodíč, kdy pro dítě je pochvala vysoce žádoucí, vyvolává jeho spokojenost, radost a veselost. Silná citová vazba a z ní vyplývající důsledky jsou právě oním nenahraditelným faktorem při realizaci výchovné funkce v rodině, neboť i zpětná citová vazba rodičů k dětem vede k velmi citlivému jednání s dítětem, k diferenciaci trestů, k jejich adekvátnosti.

V rodině vidí dítě první příklad a vzor, zde jsou také první lidé, jež napodobuje a jejichž způsoby chování přebírá. Podle chování dítěte lze také zpětně odhadnout hlubší, na první pohled skryté procesy, které v rodině probíhají. Například agresivní projevy dítěte či způsob vynucování některých věcí nebo úsluh jsou signálem pro domněnku o agresivním chování jednoho nebo obou rodičů, nebo o jejich velké povolnosti a slabosti jako vychovatelů. „Nejnovější výsledky výzkumů“, říká D. Bartko, „poukazují na to, že už v druhém a třetím roce života(!) si dítě osvojuje některé základní způsoby chování, jak je vidí u svých rodičů“ [Bartko 1976: 24].

Dítě v rodině poprvé pochopí, že je součástí skupiny, a naučí se určitým způsobům sociálního chování — například ohledu na druhé, spolupráci, podřízení se ostatním, učí se pravidlům lidského soužití. Krůček za krůčkem se tak vytváří jeho hierarchie hodnot, která je spojena s hodnotami uznávanými v rodině, a tvoří se jeho charakterové vlastnosti. To, co dítě získalo v rodině, přenáší přirozeně do ostatního života. Jestliže je v rodině vžitou normou dobrý

vztah a úcta k jednotlivým členům, přenáší je dítě později i na učitele, mistra, spolupracovníky. Jestliže jsou v rodině silné egoistické tendence a lhotejné vztahy, nutně se to odrazí i v postoji mladého člověka k lidem mimo rodinu.

V literatuře je dostatečně popsán jiný významný faktor výchovy — rodinný kolektiv sourozenců. Více dětí v rodině ulehčuje výchovný proces, děti se „přirozeně“ učí odpovědnosti za mladšího sourozence, učí se spolupráci, podřízenosti společnému cíli, soudržnosti, poslušnosti, mají denně na očích ná- zorné příklady dobrého a špatného chování svých sourozenců, snadněji se učí požadovaným společenským normám a snadněji se přizpůsobují. M. Vojta po- važuje z výchovného hlediska za nejvýhodnější 3—4 děti, které představují nej- optimálnější kolektiv pro utváření nutných návyků [Brabcová 1977: 39].

Znamená to, že dítě je pasívním výtvozem rodiny, která do něho jako do vosku vtiskne buď své kladné, nebo záporné stránky? To jistě ne. Socializační a výchovný proces jsou procesy přinejmenším dvoustranné. Jedinec nejen pře- jímá vlivy rodiny a okolí, ale také je sám aktivně přetváří, modifikuje, a to jak v záporném, tak v kladném smyslu. Tento proces aktivního přetváření je tím intenzivnější, čím je dítě starší. Rodina je dominujícím činitelem v životě dítěte především do konce předškolního věku. Jakmile dítě začne navštěvovat školu, začíná přirozeně klesat i vliv rodiny. Začíná působit nejen vliv dalších dospělých osob, ale i vliv kolektivu vrstevníků a proces aktivního postoje k okolním vlivům je intenzivnější. V průběhu dalších let, kdy se pak dítě ekonomicky osamostatňuje, dochází k dalším výrazným změnám ve výchovné funkci rodiny a posléze k jejímu odumření. Rodina však většinou působí i na- dále jako určitý regulátor chování a jednání i u dospělých dětí.

Socialistická společnost věnuje výchovné funkci rodiny soustavnou a dlou- holetou pozornost. V jejím obsahu došlo také ve srovnání s minulostí k hlubo- kým kvalitativním změnám, což je dáno především tím, že bylo vytvořeno nové postavení rodiny ve společnosti, která vytyčila i nové výchovné úkoly.

Rodina v socialistické společnosti by se měla v oblasti výchovy dítěte orien- tovat především na plnění těchto úkolů:

- výchovu ke kladným pracovním postojům;
- pěstování kladných charakterových vlastností, tj. především čestnosti, zod- povědnosti, otevřenosti, upřímnosti, skromnosti, pravdomluvnosti, smyslu pro spravedlnost, kolektivismu, sebekritičnosti a dobrého vztahu k lidem;
- pěstování vědeckého světového názoru, proletářského internacionalismu, socialistického vlastenectví a vztahu k socialistickému vlastnictví;
- rozvíjení estetického cítění dítěte a vztahu ke kulturnímu dědictví;
- výchovu ke kulturním návykům a výchovu k manželství a rodičovství.

Tyto úkoly jsou velmi složité a náročné a při jejich plnění se v praxi setká- váme jak s mnoha klady, tak i se zápory.

Převažující demokratizace vztahů mezi rodiči a dětmi, skutečnost, že se děti podílejí na povinnostech a starostech rodiny, rozdělování rodinných prostřed- ků, na určování aktivit volného času atd., vede ve většině rodin k pěstování dobrých charakterových vlastností, k přátelskému a otevřenému postoji k li- dem, k upřímnosti a životnímu optimismu.

Jsou však rodiny, které plní své výchovné úkoly nedostatečně, omezeně a de- formovaně. Zdroje chyb a nedostatků jsou různé — od buržoazních přežitků po nevědomost, nezkušenost, laxnost, nezáměr a lenost rodičů.

Obtížná je například výchova ke kladným pracovním postojům. V rodinách zůstalo málo běžných prací, které děti zaujmou. Přesto je domácích povinností

mnoho a musí se vykonávat. Zdálo by se, že vysoká zaměstnanost žen bude působit na zvyšování podílu dětí na domácích pracích. Ukazuje se však, že značná část rodičů považuje například studium dětí za dostatečnou zátěž a upouští od požadavku jejich výpomoci v domácnosti. Tyto postoje jsou škodlivé a oslabují výchovnou funkci rodiny.

Mezi negativní stránky patří i opakovaně zjišťovaná skutečnost, že část rodičů má velké nedostatky ve znalostech jak vychovávat děti. Někteří dospělí nemají základní představu o správném jednání s dítětem a jednají diletantsky a nahodile. Příčin je celá řada. V minulosti nebyla výchova k racionálnímu rodičovství pěstována a i dnes mnoho rodičů podceňuje znalosti tohoto druhu. Převládá laická představa, že s narozením dítěte se narodí i rodiče, což je pravdou jen do určité míry. To se pak odráží v množství chyb, které se projevují v charakterových vadách dětí, v jejich nezdravé zájmové orientaci, v jejich lhostejném nebo i zcela záporném postoji k lidem a vytvořeným hodnotám, v odmítavém postoji k práci.

Rovněž snížení věku sňatečnosti vede k oslabování výchovné funkce rodiny. Rodiči se stávají velmi mladí lidé (věk sňatečnosti žen činí u nás 20—21 let, mužů 23—24 let), často rozumově a citově nevyzrálí, s malými životními zkušenostmi. Poznatky z jeslí a mateřských škol pak například ukazují, že tyto mladí rodiče si často nevědí rady se základními věcmi — jak stravovat děti, jak je správně oblékat, kdy je ukládat ke spánku, co jim dovolit a co jim zakázat.

Vedle nezkušenosti, kterou rodiče mající zájem o své dítě postupně zvládnou, se u části rodičů objevují lhostejnost a nezájem zabývat se výchovou dítěte. Tyto poruchy výchovné funkce mají mnoho podob. Rodiče například dítě hmotně zajistí, ale výchově se nevěnují. Matějček upozorňuje na to, že jsou rodiny, kde panuje nedostatek citového vztahu, kde převládá chlad a nezájem (citová Antarktida), a to i v navenek spořádaných rodinách žijících na vysoké společenské a materiální úrovni. Někdy je ovšem příčinou takových postojů i nemoc rodičů. V neřešitelných případech dochází k přenesení výchovné funkce rodiny na instituce. V tomto směru jsou opatření socialistické společnosti příkladná. Péče o děti a jejich výchovu byla v celospolečenském hodnotovém žebříčku postavena na jedno z předních míst a děti, o něž se rodiče z jakéhokoli důvodu nestarají, mohou být umístěny v dokonale vybavených ústavních zařízeních, zajišťujících ovšem jen péči náhradní.

V rodinách se někdy houževnatě udržují přežitky nejružnějšího druhu. Nejednou jsou ještě spojeny se sociálně třídní příslušností členů rodiny, často jsou podmíněny mírou vzdělanosti rodičů či zvyky. Například v části rodin ještě přežívá názor, že výchova malého dítěte je věcí ženy, muž se má začít zabývat vážněji dítětem až když začne mluvit, nebo dokonce až když začne chodit do školy. S podobnými názory se setkáváme, pokud jde o rozvoj schopností dítěte a pěstování jeho povahových vlastností. Matce se zpravidla připisuje zodpovědnost za čistotu dítěte, za osvojení si kulturních návyků při stolování a v chování, naopak otci za rozvoj intelektuálních schopností, za úspěchy ve škole. Ještě dnes se najdou rodiny, kde se zodpovědnost za výchovu chlapce přisuzuje spíše muži, za výchovu děvčete spíše matce.

Významnou pomoc při realizaci výchovné funkce rodiny představuje škola. Jako výchovně vzdělávací instituce formuje socialistický morální profil dětí, spoluvytváří vědecký světový názor, rozvíjí intelektuální, rozumové a citové složky a další stránky osobnosti dětí. Přebírá nejen zodpovědnost za vzdělání dětí, ale i spoluzodpovědnost za utváření jejich kladných charakterových rysů.

Vztahy mezi školou a rodinou nejsou jednoduché. Rodina je prostředím individuální, většinou bezvýhradné náklonnosti k jednotlivému dítěti, škola je institucí odbornou, která předpokládá dobrý vztah k dětem. Jak z hlediska odborné připravenosti, tak z hlediska kolektivního chápání společenských potřeb je schopna objektivnějšího posuzování kladných a záporných stránek dítěte. Je také schopna kvalifikovaného vlivu při usměrňování jeho vývoje a osvojování si žádoucích návyků a postojů.

V obou těchto oblastech, tj. jak ve sféře vzdělávací, tak výchovné jsou skryty možnosti nepochopení mezi školou a rodinou. Socialistická společnost vychází v tomto ohledu z jediné premisy — z potřeby jednotného působení školy a rodiny na dítě. Avšak škola jako instituce veřejná a rodina jako mikrosvět mají často jiné vidění dítěte. Rodiče jsou tolerantnější k nedostatkům a chybám svého potomka a většinou se je snaží omluvit. Někdy se mezi školou a rodinou projevují rozpory vyplývající z rozdílných světónázorových postojů, rozdílných zvyků i z odlišné preference hodnot.

V řadě našich rodin se děti setkávají s angažovaným postojem rodičů, s pokrokovým světovým názorem, v jehož duchu jsou vychovávány i děti. Avšak v části rodin probíhají i opačné procesy. Je velmi obtížné žádat na dítěti, aby jednalo kolektivně, jestliže se v rodině pěstuje individualismus a sobectví. Velké obtíže vznikají, jestliže rodina pěstuje v dítěti náboženský světový názor, zatímco se dítě ve škole učí vědeckým poznatkům z přírodních a společenských věd, které jsou s náboženstvím přirozeně v rozporu. Tím nutně dochází k racionálním i citovým rozporům a často právě na tomto základě vznikají charakterové vady, pokrytectví, přetvářka, lhaní apod.

Výchovná funkce rodiny nabývá za socialismu stále většího významu. Materiální otázky rodin přestaly být většinou problémem, ustoupily do pozadí a naopak do popředí naléhavě vystupují mezilidské, osobnostní a citové vztahy.

4. Funkce emocionální

Zkušenost a praxe ukazují, že skutečně dobrou výchovu v rodině nelze realizovat bez hlubokého citového vztahu k dítěti, bez intenzivního zájmu o jeho potřeby a tužby. V tomto smyslu je také emocionální funkce rodiny přímou integrální součástí funkce výchovné.

Podstatou emocionální funkce je vědomí, že její jednotliví členové jsou ostatními příslušníky rodiny milováni, jsou „nejbližšími“ a rodina je ochotna identifikovat se s jejich cíli, podporovat jejich úsilí a všemožně jim pomáhat — radovat se s nimi při jejich úspěších, těšit je při neúspěších, starat se o ně v době nemoci a stáří apod.

Základem optimálního emocionálního klimatu v rodině je dobrý vzájemný vztah muže a ženy, v němž převládá porozumění, ochota druhému pomoci, obětavost, laskavost, spoluzodpovědnost a společné zájmy. V takových rodinách probíhá také výchova dětí snadněji a je prokázáno, že děti prožívající šťastné dětství častěji také zakládají šťastná manželství než jedinci, jejichž rodiny plnily funkci citového zázemí nedokonale nebo vůbec ne.

Samotné soužití manželů a jejich vzájemný vztah není však něčím stálým. Mění se v průběhu manželství, prochází i různými krizovými obdobími a konflikty, které jsou vždy spojeny s citovou sférou a ovlivňují děti i další členy rodiny. I v manželství založeném na velké lásce dochází v průběhu jeho trvání k závažným citovým změnám. Mezi mužem a ženou se v takovém případě většinou vytvářejí vztahy přátelství a kamarádství, které dobře plní funkci citového zázemí i pro děti a ostatní členy rodiny.

V současné době jsme však svědky celé řady problémů souvisejících s naru-

šováním emocionální funkce rodiny, z nichž nejzávažnějším je bezesporu rozvodovost.

Emocionální zázemí může pro dítě úspěšně vytvořit i jen jeden člověk — matka, otec, babička, dědeček a jiní příbuzní, eventuálně i cizí lidé. Zkušenost ukazuje, že tomu tak často je nejen v neúplných rodinách, ale i v rodinách úplných, zejména tam, kde manželství je pouze formální. Dítě pak intenzivně citově lpí na rodiči nebo jiné osobě, která je má ráda, zajímá se o její starosti a radosti, zájmy a cíle, ale i o zdravotní stav, neboť cítí, že ztráta tohoto člověka by pro ně znamenala konec jistoty a klidu, citového bezpečí. Ztráta citové zainteresovanosti blízkých osob je proto nejcitelnější pro dítě. Emocionální funkci rodiny lze v tomto směru nahradit jen velmi těžko, jak o tom svědčí rozvodová praxe a problematika v dětských domovech.

Zastupitelnost rodičů, včetně zastupitelnosti citové, je otázkou, o níž se vedly již mnohé diskuse. S. K. Neumann například předpokládal zánik monogamie a rozvoj kolektivní výchovy a obdobně jako utopisté se přikláněl k názoru, že rodina je zastupitelná. „Láska rodičovská“, říká Neumann, „v naší anarchické době tak často neblahá a škodlivá individuálně i sociálně, je nahraditelná; bude jen otázkou správné organizace společenské (nikoli rodinné) výchovy dětí, aby děti svěřené odborně školeným vychovatelům nebyly bez tepla přirozené náklonnosti“ [Neumann 1932: 61]. Předpokládal, že v budoucí beztrždní společnosti budou děti vychovávat nejlepší pedagogové, že výchova dětí bude v popředí pozornosti a vysoké zodpovědnosti k tomu určených odborníků a vedle toho očekával od všech občanů sympatií a lásku k dětem. Vycházel z názoru, že kolektivní výchova bude eliminovat všechna pokřivení daná špatnou nebo nedokonalou rodinou a napraví i křivdy spáchané na dětech v důsledku nízké úrovně rodinné výchovy. Považoval odborné vedení dětí vychovateli, spojené s láskou k dětem, za správnější a lepší než výchovu v rodinách.

Neumannovy myšlenky se z velké části realizují. Stát převzal odbornou výchovu, významně se podílí na výchově ideové a mravní. S rozvojem kolektivní výchovy se však zároveň v plné šíři ukázal zcela zvláštní význam citových vazeb mezi rodiči a dětmi. Dobře tuto stránku postihl B. Russell: „Má-li dítě vyrůstat ve šťastného a smělého člověka, potřebuje, aby jeho okolí bylo prosyveno jistou vřelostí, kterou mu dodává láska rodičů a které se jinak velmi těžko dosahuje“ [Russell 1931: 160, 161].

Emocionální vztah rodičů k dětem má výraznou zpětnou vazbu — lásku dětí k rodičům. V rodinách citově vyvážených jsou tyto vztahy většinou velmi bezprostřední a jednoznačné — děti rodiče milují a lpí na nich. Rodiče tato láska dětí, jejich důvěra v ně, závislost na nich, bezmocnost atd. většinou osobnostně rozvíjí, motivuje a inspiruje k pracovnímu a kulturnímu rozvoji. Zodpovědnost za děti, za jejich vývoj a osud je jedním ze závažných zdrojů životního uzrávání rodičů, pěstování volních a rozvoje kladných stránek charakteru rodičů. Hegel ve Filozofii práva porovnává lásku rodičů k dětem a naopak a poznamenává, že děti milují rodiče méně než rodiče děti, protože kráčí jejich vstřícní samostatností a dospívají a nechávají tak rodiče přirozeně za sebou [Hegel 1975].

Je skutečností, že oba druhy emocionálních vazeb jsou poněkud jiné. Nejsporně je v lásce dospělých dětí k rodičům výrazný prvek vděčnosti, neboť vlastní životní zkušenost je vede k uvědomění si obětavosti rodičů vynaložené při jejich výchově apod. U menších dětí je naopak typická bezprostřední důvěřivá láska k rodičům.

Emocionální funkce rodiny se nevyčerpává vztahem rodičů k dětem a naopak, i když zde je její jádro. Má univerzální platnost i pro další příbuzné a to bez ohledu na to, zda žijí v jedné rodině nebo odděleně. Emocionální funkce rodiny ve vztahu k prarodičům a jiným starším příbuzným nabývá stále většího významu, neboť se prodlužuje střední délka života. Ve společnosti žije stále více starších a zcela starých lidí, kteří potřebují nejen sociálně zabezpečit, ale pro jejichž existenci je zapotřebí lásky, kterou mohou poskytnout většinou jen příbuzní. (5)

Vývoj postupně odstranil hromadnou existenci tří a vícegeneračních rodin, a tak většina osob starší a staré generace žije odděleně od dospělých dětí. Soužití tří generací se týká zhruba jednoho a čtvrt miliónu dospělých osob [Sčítání lidu 1970]. (6)

Každodenní zkušenost však ukazuje, že soužití tří a více generací v jedné rodině není (a nikdy nebylo), stejně jako oddělené bydlení, zárukou emocionálního zabezpečení starých lidí. Širší rodina je nejednou i vážným zdrojem svárů v rodině dětí, vedoucích i k jejímu rozpadu (z 21 uváděných příčin rozvodu jsou „zásahy širší rodiny“ na 10. místě). Na druhé straně není žádnou vzácností necitlivý a mnohdy i lhostejný vztah rodin k prarodičům a jiným příbuzným, zejména jsou-li nemohoucí.

V rodině se tedy prolíná mnoho citových vazeb různé intenzity, které se také v průběhu života rodiny mění. Optimální plnění emocionální funkce rodiny, zejména ve vztahu k dětem a ke starým občanům, stojí v popředí společenského zájmu. Praxe ukazuje vedle vysoce pozitivních rysů i vážné nedostatky v jejím plnění. Příčin je celá řada a mnohé z nich — právě proto, že jde o psychické stránky a vztahy lidí — jsou jen těžko postižitelné a ovlivnitelné. Kvalita plnění emocionální funkce je nesporně bezprostředně závislá na kulturní a morální úrovni členů rodiny.

*

Jednotlivé funkce rodiny nelze od sebe oddělovat. V praktickém životě působí ve své jednotě, vzájemně se prolínají a ovlivňují. Jejich specifické stránky a aspekty pronikají denními činnostmi členů rodiny. Akcentování těch nebo oněch funkcí a jejich stránek je pak závislé především na dvou činitelích: ekonomické situaci rodiny a kulturní a mravní úrovni jejích členů. V našich současných rodinách začíná, oproti minulosti, silnější orientace na výchovnou funkci, na to, aby do života odešel jedinec po všech stránkách vyzbrojený — profesionálně, sociálně, kulturně, mravně, zdravotně apod. Tato orientace je podmíněna i vysokou životní úrovní rodin, neboť většina z nich nemá v tomto směru starosti a plní svou ekonomickou — zabezpečovací funkci velmi dobře. K orientaci na výchovnou, ale i emocionální funkci rodiny přispívá i vyšší vzdělanostní a kulturní úroveň členů rodiny, hlubší uvědomění si podstaty života a dítěte jako jedné z nejvyšších hodnot.

To nemění nic na tom, že část rodin dosud naopak akcentuje především ekonomickou funkci a tuto stránku silně promítá i do ostatních funkcí. Předsta-

(5) V současné době představuje populace starších lidí, tj. mužů ve věku nad 60 let a žen ve věku nad 55 let 2849 tisíc osob, tj. celkem 19 % z celkového počtu obyvatel ČSSR. Demografické rozborů ukazují, že i když se prodloužila střední délka života je výrazný rozdíl mezi muži a ženami. U mužů činí 67 let, u žen 73,7 let. Ve vyšších věkových skupinách výrazně převažují ženy. Např. ve věku 70—74 let

žilo v r. 1977 223.000 mužů, ale 323.000 žen. Ve věku 80—84 let žilo již jen 54.000 mužů, ale 118 tisíc žen [Statistická ročenka 1979: 96].

(6) Třígeneračních rodin je v ČSSR 330 tisíc a ve 115 tisících rodinách žije ještě jeden člen z bývalé rodiny, většinou babička nebo dědeček.

vuje onen „konzumní“, „spotřebitelský“ typ rodin, kde se hodnoty různých úrovní redukuji na finanční přepočet. V rodinách je však třeba udělovat funkcím ono místo, které jim patří. Ani taková praxe, kdy se rodina sice dítěti věnuje, ale není s to mu na druhé straně zajistit jeho základní potřeby není žádoucí.

Optimální model rodinných funkcí a jejich vzájemných vztahů by měl preferovat výchovnou a emocionální funkci při dobrém plnění dvou zbývajících, především funkce ekonomické. Rodiny v naší společnosti se také v tomto smyslu rozvíjejí a v procesu vývoje překonávají předsudky a potíže vyplývající ze složitosti a náročnosti cíle — dobrého fungování socialistické rodiny.

Literatura

- Bartko, D.: *Moderní psychologie*, Praha, Orbis 1976.
- Brablecová, V.: *Manželství, rodina, rodičovství*. Praha, Horizont 1977.
- Co dal socialismus ženám a jak ženy přispívají k rozvoji socialistické společnosti. Praha, ÚV NF ČSSR 1975.
- Dunovský, J. — Mrkosová, M.: *K analýze základních pojmů a možných dysfunkcí rodiny v naší společnosti*. Sociologický časopis 1976, č. 1, s. 63—74.
- Filozofický slovník. Praha, Svoboda 1976.
- Gulich, V.: *K problému osobnosti a jejího formování*. In: *Filozofická problematika člověka a formování socialistické osobnosti*. Praha, SPN 1978.
- Hegel, W. F.: *Grundlinien der Philosophie des Rechts*. Berlin, Akademie Verlag 1956.
- Charčev, A. G.: *Brak i semja v SSSR*. Moskva, Nauka 1964.
- Jančovičová, J.: *Význam a funkce rodiny v socialistické společnosti*. In: *Co dal socialismus ženám a jak ženy přispívají k rozvoji socialistické společnosti*. Praha, ÚV NF ČSSR 1975.
- Kon, I. S.: *Sociologie osobnosti*. Praha, Orbis 1971.
- Lobodzińska, B.: *Rodzina w Polsce*. Warszawa, Interpress 1974.
- Máchová, J.: *Spor o rodinu*. Praha, Mladá fronta 1970.
- Marx, K.: *Kapitál, sv. I*. Praha, Svoboda 1953.
- Marx, K. — Engels, B.: *Spisy, sv. 21*. Praha, Svoboda 1967.
- Marx, K. — Engels, B.: *Vybrané spisy, sv. II*. Praha, Svoboda 1950.
- Mayntz, R.: *Moderne Familie. Geschlechtsleben und Gesellschaft*. Stuttgart, F. Enke 1955.
- Neumann, S. K.: *Monogamie*. Praha 1932.
- Russell, B.: *Manželství a mravnost*. Praha, Aventinum 1931.
- Sčítání lidu 1970*. Pramenné publikace FSÚ, Praha.
- Statistická ročenka ČSSR 1978*. Praha, SNTL 1979.
- Szczepański, J.: *Základní sociologické pojmy*. Praha, NPL 1966.
- Šolcová, M.: *Rodina a její funkce v socialistické společnosti*. Praha, Horizont 1976.

Резюме

Я. Бауэрова. Возникновение и развитие семьи и ее функции в социалистическом обществе

В первой части статьи автор сосредоточивает свое внимание на характеристике семьи и характеризует в краткости ее историческое развитие. Одним из достижений Маркса и Энгельса, противопоставленных идеалистическому подходу, является приведение доказательств того, что семья не представляет собой ни богом данную единицу, ни случайный союз индивидов, объединяющихся на основе нравственных норм, что семья не является определяющей в отношении характера общества, но что, наоборот, характер общества определяет форму, организацию семьи, ее функции и содержание. Семья представляет собой историческое явление, основой которого на любом этапе развития общества является совокупность данных производственных отношений, общественно-экономическая формация.

Возникновение моногамной семьи непосредственно связано с возникновением частной собственности и с падением матриархата. Это первая форма семьи, основанная не на естественных, а на экономических условиях, на победе частной собственности над общественной собственностью. Лишь в буржуазном обществе, в результате пролетаризации народных масс, после продолжительного исторического перерыва возникают условия для моногамии нового типа, характеризующейся демократичными отношениями между мужем и женой. Из этого типа семьи исходила семья в социалистическом обществе.

В социалистическом обществе семья выполняет четыре основные функции: биологическую, экономическую, воспитательную и эмоциональную.

Биологическая функция осуществляется лишь в сочетании с воспитательной функцией. Для простого биологического воспроизводства нет необходимости в семье. Однако, семья необходима для духовного обновления, для воспитания детей.

Экономическая функция представляет различные виды деятельности, включающие не только производство, но и обмен, распределение продуктов и их потребление.

Наибольший упор социалистическое общество делает на воспитательную функцию, поскольку семья является первым коллективом, в котором ребенок осваивает социальную жизнь, навыки и способ поведения, отвечающий нравственным нормам, отношение к труду, к обществу и к его культуре.

Эмоциональная функция удовлетворяет потребность в эмоциональной стабильности семьи, ее членов, прежде всего детей.

Отдельные функции семьи нельзя отделять друг от друга. Они действуют в своем единстве, взаимно перемежаются и оказывают влияние друг на друга.

Summary

J. Bauerová: Origin and Development of the Family and its Functions in Socialist Society

The first part of the article provides a characterization of the family and a brief outline of its historical development: in contrast to idealistic approaches, Marx's and Engels's conception advances evidence that a family is neither a unit given by God, nor an arbitrary bond shared by individuals associating on the basis of ethical norms, that a family does not determine the character of society, but — on the contrary — the character of society determines the form, organization, functions and content of family life. The family is a historical phenomenon constituted, at each stage of society's development, by a sum total of production relations specific to a given socioeconomic formation.

The emergence of the monogamy-based family is closely tied up with the rise of private ownership and the decline of matriarchy. It is the earliest form of the family which is not based on natural conditions but on economic conditions, on the victory of private ownership over social ownership. It is only in bourgeois society that the process of proletarianization affecting the broadest people's masses creates — after a long spell of historical inactivity — conditions conducive to monogamy of a new type characterized by democratic relations between men and women. This is the type of family which finds its continuation in the form of family current in socialist society.

In socialist society, the family fulfils four major functions: biological, economic, educational and emotional.

The biological function is accomplished in conjunction with the educational function. The family is not absolutely necessary for mere biological reproduction; it is however necessary for intellectual reproduction, for the education of children.

The economic function is represented by a range of activities comprising not only production but also the exchange, distribution and consumption of products.

Socialist society places major emphasis on the educational function, since family constitutes the first social collective shaping the child's social behaviour, habits and conduct corresponding to society's ethical norms, attitude to labour, society and its culture.

The emotional function offsets the need for emotional security and a sense of identity of the members of family, in particular children.

Individual functions of the family cannot be viewed in isolation. They operate concurrently, in mutual interaction and interdependence.